Länsstyrelsen
i Jönköpings län

Meddelande nr 2019:29

Översiktlig kulturhistorisk inventering Jönköping stad

Förarbete avseende kartläggande av prioriterade kulturmiljöer i händelse av översvämning av Tabergsån och Munksjön vid extrema flöden

Översiktlig kulturhistorisk inventering Jönköping stad

Förarbete avseende kartläggande av prioriterade kulturmiljöer i händelse av översvämning av Tabergsån och Munksjön vid extrema flöden

Meddelande nr 2019:29

Meddelande	nummer 2019:29
Referens	Mattias Sörensen, Kulturmiljöenheten, Miljö- och samhällsbyggnadsavdelningen. December, 2019
Kontaktperson	Anders Kraft och Erik Blomqvist, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Direkttelefon 010-22 36 295 (A.Kraft) och 010-22 36 202 (E Blomqvist), e-post: anders.kraft@lansstyrelsen.se, erik.f.blomqvist@lansstyrelsen.se
Webbplats	www.lansstyrelsen.se/jonkoping
Fotografier	Anders Kraft, Erik Blomqvist om inget annat anges
Kartmaterial	Utdrag ur digitala fastighetskartor och historiska kartor är återgivna enligt tillstånd: © Lantmäteriet
	Utdrag ur fornminnesregistret och kartskikt över Riksintressen för kulturmiljövården är återgivna enligt tillstånd: © Riksantikvarieämbetet
	Övriga detaljer och GIS-skikt: Länsstyrelsen Jönköping
ISSN	1101-9425
ISRN	LSTY-F-M—19/29--SE
Tryckt på	Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2019
Miljö och återvinning	Rapporten är tryckt på miljömärkt papper

© Länsstyrelsen i Jönköpings län 2019

Förord

Detta förarbete syftar till att ringa in de kulturhistoriskt mest utsatta områdena som riskerar att översvämmas av Tabergsån och Munksjön inom Jönköping stad. I riskanalysen tas även hänsyn till Vätterns nivå i kombination med Tabergsån och Munksjön. Jönköping har hittills inte utsatts för extrema flöden i större skala utan mer haft lokala problem i samband med skyfall där dagvattenbrunnar inte kunnat hantera den mängd regnvolym som fallit över staden. Globala prognoser med smältande polarisar samt en förväntad ändrad klimatbild med varmare klimat och en ökad nederbördsmängd, ökade vattennivåer blandat med mer extrema torrperioder ger en större utmaning att jobba förebyggande med för att förhindra skador på t ex kulturarvet i tätorter.

Länsstyrelsen jobbar idag proaktivt som en del av det europeiska översvämningsdirektivet som antogs år 2007 och som i Sverige utmynnade i förordningen om översvämningsrisker (SFS 2009:956) och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) föreskrifter om riskhanteringsplaner (MSBFS 2013:1).

Kulturmiljön utgör en del i helhetsbilden av samhällets mest betydande värden, och är därför en viktig del i det förebyggande arbetet med att skydda de mest utsatta miljöerna i händelse av översvämning i tätorterna. För Jönköpings län har Myndigheten för samhällsskydd och beredskap pekat ut två orter för prioriterade åtgärder, Jönköping stad och Värnamo stad.

Publikationen utgör ett första steg att få grepp om, identifiera och ringa in vitala värden för kulturmiljövårdens intressen i riskområden för översvämning. Intentionen är att detta förarbete ska efterföljas av en mer noggrann inventering som ska vara till nytta för riskhantering av prioriterade kulturmiljöer för stat, kommun, enskilda fastighetsägare och allmänhet. Syftet är också att klargöra ansvarsrollerna mellan nämnda parter och eventuella överlappande ansvarsroller. Den översiktliga inventeringen ska fungera som ett stöd och visa på kompletterande behov och vad en riskinventering bör innehålla för att kunna utgöra ett bra underlag för exempelvis en checklista för åtgärder som ska användas inför/vid en översvämning av prioriterade kulturhistoriskt värdefulla objekt och miljöer.

För Jönköping stad finns det många utmaningar för att på ett bra sätt jobba förebyggande då fler intressen måste samordnas inom staden och hur dessa ska hanteras av Länsstyrelsen, kommunen och räddningstjänsten samt fastighetsägare. Länsstyrelsens bidrag i form av kartläggning av kulturhistoriskt värdefulla objekt och miljöer, ska fungera som ett komplement till kommunens arbete och förhoppningsvis belysa en mer facetterad bild hur olika typer av värden och miljöer kan skyddas.

December år 2019

Anders Kraft Erik Blomqvist

Innehållsförteckning

Förord **5**
Sammanfattning **7**
Bakgrund **8**
Metod och urval **11**
Inventeringen **13**
Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar 13
Landskapet 17
Parker/grönområden med kulturhistoriska värden 19
Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse 20
Byggnadsminnen (enskilda och statliga) 21
Kyrkliga kulturminnen 25
Riksintressen för kulturmiljövården 26
Övrig kulturhistoriskt intressant bebyggelse 29
Referenser **32**

Sammanfattning

Länsstyrelsen har under sommaren år 2017, översiktligt inventerat Jönköping stads bestånd av kulturmiljöer som riskerar att ta skada vid höga flöden av Tabergsån och Munksjön. Samtidigt kan förändrade nivåer i Vättern komma att få en kombinerad effekt på en översvämningssituation.

Förarbetet är en del av ett omfattande åtgärdsarbete, där Sverige antagit det så kallade översvämningsdirektivet på grund av allt ökande klimatförändring och dess konsekvenser för samhället. MSB har kartlagt översvämningshot nationellt och valt 18 platser med betydande översvämningsrisker i Sverige, däribland Jönköpings stad med Tabergsån, Munksjön och Vättern. Hot- och riskkartor har därför tagits fram för Tabergsån/Munksjön och hur tätorten kan påverkas av 50-årsflöden, 100-årsflöden och ett beräknat högsta flöde (BHF). Syftet med riskhanteringsplaner är att öka samhällets beredskap vid händelse av framtida översvämningar. Önskvärt är därför att minimera negativ påverkan på särskilt utvalda fokusområden; människors hälsa, miljön, kulturarvet och ekonomisk verksamhet.

Den översiktliga inventeringen har inneburit en enklare genomgång av Jönköping stad där riskområden för översvämning är förutspådda. Översvämning kommer i huvudsak drabba den östra delen av centrala Jönköping samt den södra och sydöstra delen av Munksjön. Även området mellan Munskjön och Rocksjön kommer till stora delar sättas under vatten. Den västra delen av Jönköping längs Munksjön kommer endast i viss grad påverkas då nivåskillnaden är något högre mellan land och vatten i den delen. En faktor som kan påverka översvämningssituationer på Öster är att staden där är pålad våtmark, vilket innebär att grundvattennivåerna är annorlunda där och kan riskera trycka på vattennivån underifrån förutom de vattenmassor som svämmar över i den mer ytliga delen.

Områden med varierande grad av kulturhistoriska värden har översiktligt fotvandrats för att få överblick av vad som kan påverkas negativt. Arbetet har till stora delar utgått från kända kommunala och statliga kulturmiljöintressen. Den östra delen av Jönköping präglas mycket av statliga anspråk som byggnadsminnen och riksintressen för kulturmiljövården. Samtidigt utgörs stor del av stadsdelen Östers marklager även fornlämning som är resterna av det gamla Jönköping. Under arbetets gång har enstaka hus eller kvarter besökts främst avseende byggnadsantikvariska värden. Eventuellt kan enskilda platser med bebyggelse vara i behov av inventering för en konsult i nästa skede för att komplettera utpekade kulturmiljövärden. Inventeringen har visat att få forn- och kulturlämningar påverkas nämnvärt av höga flöden.

Det sjönära landskapet kring Munksjön kommer troligen att påverkas påtagligt av översvämningar i tätorten.

Bakgrund

EU antog år 2007 ett direktiv för översvämningsrisker, det så kallade översvämningsdirektivet. Direktivet implementerades senare i en svensk förordning, förordningen om översvämningsrisker (SFS 2009:956) och Myndighetens för samhällsskydd och beredskap (MSB) föreskrifter om riskhanteringsplaner (MSBFS 2013:1). Detta på grund av den allt ökande klimatförändringen och dess konsekvenser för samhället.

MSB har kartlagt översvämningshot och tagit fram 18 platser med betydande översvämningsrisker i Sverige (Steg 1). Jönköpings stad med Tabergsån, Munksjön och närheten till Vättern är en av dessa platser. Hot- och riskkartor har därför tagits fram (Steg 2) för Jönköping; 50-årsflöden, 100-årsflöden och ett beräknat högsta flöde (BHF). Länsstyrelserna riskhanteringsplaner på utpekade platser utgör Steg 3 och bygger till stor del på kartorna från Steg 2.

Syftet med planen är att förbättra samhällets beredskap vid händelse av framtida översvämning i Jönköping. För att minska negativ påverkan på särskilt utvalda fokusområden ska konsekvenserna reduceras. Fokusområdena består av människors hälsa, miljön, kulturarvet och ekonomisk verksamhet. Länsstyrelsen i Jönköpings län har även valt att lägga till ett eget fokusområde; samhällsviktig verksamhet.

Om en översvämning inträffar, så gäller ansvarsprincipen. Ansvarsprincipen betyder att den som ansvarar för en verksamhet, även gör det vid en översvämning. Även enskilda personer kan bidra genom att skydda sin egendom vid en översvämning. Länsstyrelsen har därför bedömt att riskhanteringsplanen får bäst effekt om arbetet koncentreras på att öka medvetenheten och beredskapen hos allmänhet, fastighetsägare och verksamhetsutövare ute i samhället. Jönköpings kommun har resurser för åtgärder vid översvämningar genom räddningstjänsten. En enskild person kan dock vid varje enskilt fall inte räkna med stöd i samband med en översvämning. Behovet är därför stort att jobba förebyggande med allmän beredskap i samhället.

Länsstyrelserna ska samråda med berörda kommuner, och allmänheten ska kunna ha möjlighet att yttra sig. MSB är huvudansvarig myndighet, och länsstyrelserna genomför en del av arbetet.

Jönköpings kommun har arbetat mycket med olika scenarion för översvämningar och jobbat mer med detaljer, t ex förbättrade höjddata och översvämning av mindre vattendrag samt lokala skyfall. Kommunen har i sitt arbete tagit höjd för kombinerade effekter av översvämning av Vättern, Rocksjön och Munksjön. Inte minst är det jobbet viktigt för att planera samhällsutveckling och ny bebyggelse i staden. En översyn och ombyggnad av dagvattennätet ska ge bättre förutsättningar att avhjälpa problem som finns med instängda områden. I kommunens översiktsplan hanteras översvämningssituationen, vilket är viktigt inför t ex planering av området kring södra Munksjön av ny stadsbebyggelse med ca 6000 nya bostäder och 6000 arbetsplatser.

Kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen i Jönköpings län har sedan tidigare angett möjliga konsekvenser för olika typer av kulturmiljöer vid de olika flödesnivåerna (se även Länsstyrelsen i Jönköpings län, meddelande 2016:01):

50-årsflödet

Tabergsån

Ett fåtal ensamliggande fornlämningar från olika tidsperioder kommer att påverkas. De bedöms inte skadas påtagligt. Ingen större påverkan på kulturlandskapet förväntas ske. Enstaka kulturmiljöer berörs men någon långvarig effekt förväntas inte.
Enstaka broar med vissa kulturvärden kan påverkas i centrala Jönköping. I vilken omfattning är svårt att bedöma.

100-årsflödet

Tabergsån

Beskrivningen av konsekvenserna är densamma som för 50-årsflödet. Ett fåtal ensamliggande fornlämningar från olika tidsperioder kommer att påverkas. De bedöms inte skadas påtagligt. Ingen större påverkan på kulturlandskapet förväntas. Enstaka kulturmiljöer berörs men någon långvarig effekt förväntas inte. Enstaka broar med vissa kulturvärden kan påverkas. I vilken omfattning är svårt att förutsäga.

Vättern

I det översvämmade området finns äldre stadslager, äldre bebyggelse, museum och bibliotek, byggnadsminnen mm, som kan komma att påverkas negativt. Delar av Munksjöstränderna påverkas. Även här kan bebyggda miljöer och fornlämningsbestånd påverkas.
Upplevelsen av kulturvärdena i landskapet kommer att förändras något då strandzoner och promenadstråk påverkas.

Beräknat högsta flöde (BHF)

Tabergsån

Ett beräknat högsta flöde skulle ha mycket stora negativa konsekvenser på kulturarvet generellt. Flera lämningar kommer att förstöras eller skadas. Såväl fornlämningsbestånd som riksintressen, bebyggda miljöer, kyrkor, museum, bibliotek och byggnadsminnen. Skadorna skulle sannolikt bli mycket stora och en del skulle inte kunna repareras eller återställas. Många kulturhistoriska värden skulle därför gå förlorade.
Stor påverkan skulle ske på kulturlandskapet. Det immateriella kulturarvet, d.v.s. hur man upplever och identifierar sig med, och rör sig i landskapet kring Munksjön, skulle påverkas i mycket stor grad.
Samtliga objekt som byggnadsminnen, industriminnen, stadslager från Jönköpings tidiga historia, kyrkor, museet o.s.v. skulle påverkas mycket negativt.
Många kulturhistoriska värden riskerar att gå förlorade vid en omfattande översvämning, om de inte är dokumenterade på ett sådant sätt att det går att återskapa/restaurera dem eller bevara kunskapen av dem för eftervärlden. Upplevelsen av stadsbilden som ett kulturvärde skulle ändras markant.

Vättern

I det drabbade området i de östra delarna av tätorten finns äldre stadslager, äldre bebyggelse, museum och bibliotek, byggnadsminnen m.m. De kommer att påverkas negativt.

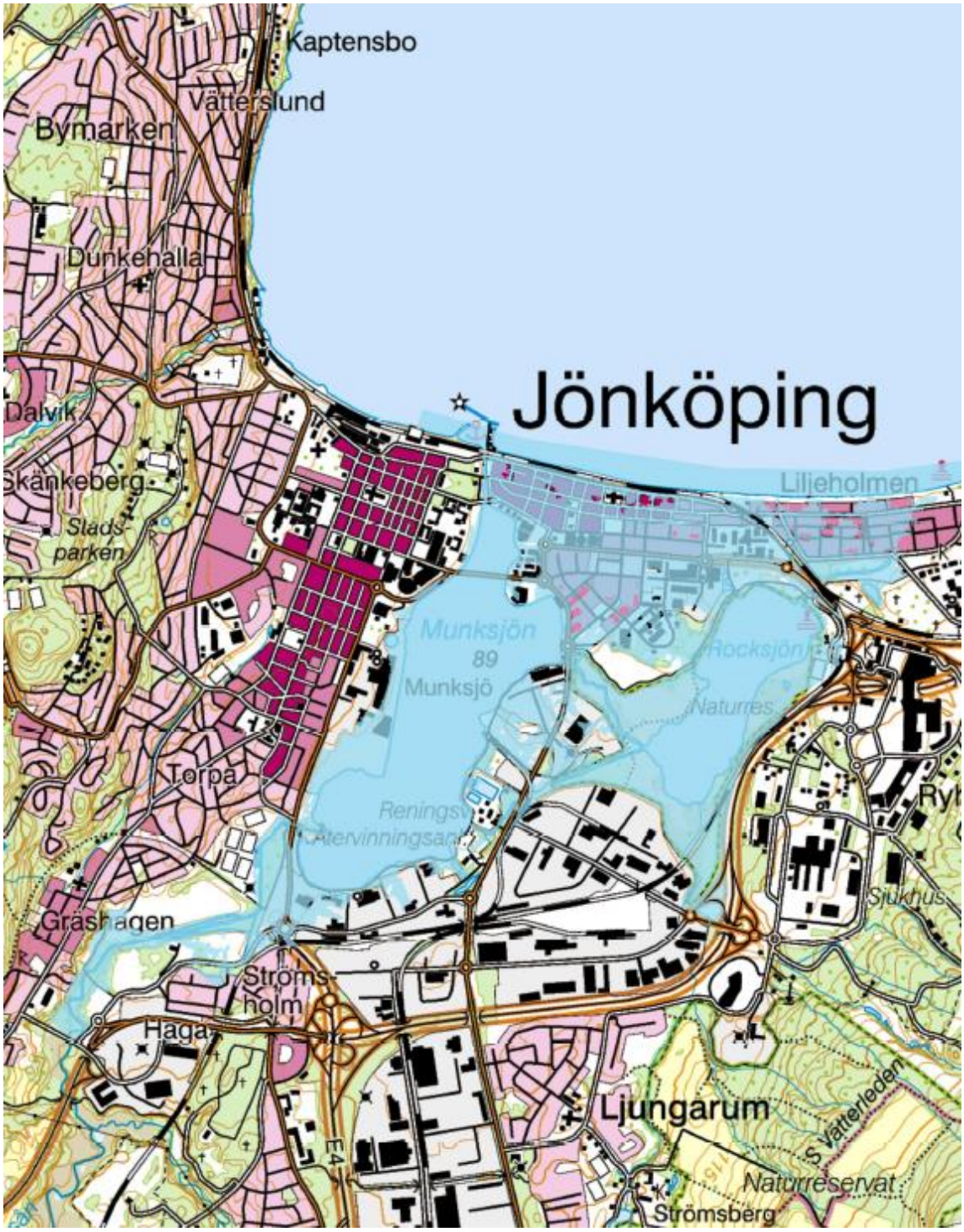
Delar av Munksjöstränderna svämmas över. Det skapar instängda områden och halvöar i Munksjöns brutna strandlinje. Bebyggda miljöer och fornlämningsbestånd påverkas i betydande grad. Även området vid Piren i Hamnen och Vätterns strandzon kan påverkas, men med mindre konsekvenser. I de västra delarna av centrum är det främst strandzonerna mot Munksjön och Vättern som berörs.
Upplevelsen av kulturvärdena i landskapet kommer att förändras då områden översvämmas, främst i de östra delarna och i strandzonerna.
Många kulturmiljöer kommer att beröras negativt. Merparten av dem ligger i de östra delarna av centrum och består av stadslager från Jönköpings tidigaste historia, såväl som enstaka forn-/kulturlämningar som bebyggelse, bibliotek, museum och ett antal byggnadsminnen, varav flera från 1600-1700-talet.
Flera äldre bebyggda kulturmiljöer från 1800-talet och det tidiga 1900-talet i de östra delarna kan påverkas negativt i omfattande grad. Kulturhistoriska värden riskerar att gå förlorade om de inte är dokumenterade. Upplevelsen av stadsbilden ur ett kulturarvsperspektiv skulle påverkas i stor grad.

Metod och urval

Avgränsningen av detta förarbete följer den avgränsning som är framtagen för Länsstyrelsen, dvs översvämningsplan för 50-årsflöde, 100-årsflöde och beräknat högsta flöde (BHF) enligt de kartor och GIS-skikt som är skapade för syftet. Arbetet har avgränsats till tätorten, med fokus på östra delen av centrala Jönköping, samt de södra och östra delarna av Munksjöområdet. Även Munksjöns västra strand kan påverkas i viss grad. Framförallt gäller det området kring Munksjö pappersbruk där äldre industribebyggelse berörs. De berörda ytorna som kan tänkas påverkas har översiktligt fotvandrats för att få perspektiv av Jönköpings sjönära landskap och stadsrummets kulturhistoriska värden. Eventuella områden eller objekt där kunskap saknas, främst avseende byggnadsantikvariska värden, kan påvisa behov av komplettering av Jönköpings kommuns kulturhistoriska utredning. Vid förarbetet har kunskapsunderlag använts och specifika kartor framställts där de kända kulturhistoriska värdena tagits med. Det beräknade högsta flödets gränser har använts för att inte utesluta miljöer då Länsstyrelsen bör tänka långsiktigt och hållbart i myndighetsarbetet. Underlagen har främst varit de statliga anspråken som riksintresse för kulturmiljövården och de byggnadsminnen som finns på den östra delen av Jönköpings centrum. I övrigt har Länsstyrelsens riskhanteringsplan för Värnamo, GIS-skikt för översvämningsnivåer samt fornminnesregistret, bebyggelseregistret, skikt för frikyrkor och industriminnesregistret för Jönköpings län använts. Länsstyrelsens inventerare har varit Anders Kraft, arkeolog, med specialkompetens i kulturhistoriska värden vid vattendrag och Erik Blomqvist, byggnadsantikvarie med framförallt byggnadsvård och arkitektur- och bebyggelsehistoria som specialområden.

Den övergripande inventeringen av kulturmiljöer innebär ett första steg i Länsstyrelsens kartläggning av riskområdet för översvämning. Detta innebär att i grövre penseldrag identifiera områden med utpekade och även inte utpekade kulturhistoriska värden för att kunna göra prioriteringar och kompletteringar i det fortsatta inventeringsarbetet. För att få en bra överblick besöks merparten av den bebyggda delen av riskområdet. Länsstyrelsen har i sitt inventeringsarbete tagit höjd för mer extrema översvämningar än de som ägt rum historiskt, då dagens globala klimatbild talar för att en ökad nederbördsmängd är att förvänta. Utgångspunkten är därför nivåerna för det som kallas det beräknade högsta flödet. På fotot finns exempel på en miljö som kan komma sättas under vatten, Hovrättstorget på Öster, en kulturmiljö som är utpekat som statligt anspråk. Området innehåller t ex byggnadsminnen och utgör dessutom riksintresse för kulturmiljövården, F69, Jönköpings stad. Området är även utpekat av Jönköpings kommun.

Karta över centrala Jönköping med beräknat högsta flöde markerat med transparent ljusblå yta. Översvämningen avser Tabergsån och Vättern. Av kartan framgår att stora delar av Jönköping centrum och dess östra område översvämmas.

Inventeringen

Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar

Berörda fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar som är påverkansbara inom översvämningsområdet är relativt få, men i några fall komplexa. Framförallt utgör stadslagret av det gamla Jönköping en typ av fornlämning som i egenskap av sin art är mycket svår att kunna begränsa skador på. På några platser finns klassningen **uppgift om** som indikerar att något försvunnit, te x en torpbebyggelse. Dock finns möjligheten att lämningar under mark kan finnas kvar vid försvunna byggnader eller fornlämningar. Genomgången av fornlämningar sker medsols med utgångspunkt från den norra delen av Munksjön, och vidare runt Munksjö- och Rocksjöområdet.
Flera av lämningarna är redan kartlagda i Länsstyrelsens första analys av påverkade kulturmiljöer i Länsstyrelsens plan för hantering av översvämningsrisker i Jönköping. Lämningarna anges med sin äldre identitet enligt dåvarande fornminnesregistret, dvs med sockennamn och löpnummer. De nya beteckningarna anges inom parantes enligt det nya Kulturmiljöregistret.

RAÄ-nr Jönköping 50:1, (L1973:2508) fornlämning, Jönköpings stadslager. Område med kulturlager kan väntas påträffas från medeltid, 1500- och 1600-talen. Stadsprivilegier 1283 västra delen. Östra delen från 1612.

RAÄ-nr Jönköping 137:1, (L1973:2944) fornlämning, slott/herresäte. Slott, borttaget. Platsen för Jönköpings slott. Strukturer, grunder från bastionen, kurtinmurar och fyndförande kulturlager finns delvis kvar även om lejonparten är undersökt och borttagen vid Munksjöns västra strand.

RAÄ-nr Jönköping 109:1, (L1973:2307), övrig kulturhistorisk lämning, minnesmärke vid hamnpiren.

RAÄ-nr Jönköping 64:3, (L1973:3107), övrig kulturhistorisk lämning, minnesmärke vid Jönköpings stadsbibliotek.

RAÄ-nr Jönköping 64:1, (L1973:2510), övrig kulturhistorisk lämning, minnesmärke vid Jönköpings stadsbibliotek.

RAÄ-nr Jönköping 64:2, (L1973:2441), övrig kulturhistorisk lämning, minnesmärke vid Jönköpings stadsbibliotek.

RAÄ-nr Jönköping 51:3, (L1973:3104), övrig kulturhistorisk lämning, runristning. Runstensfragment förvarad inne på Jönköpings läns museum.

RAÄ-nr Jönköping 51:2, (L1973:3105), övrig kulturhistorisk lämning, runristning. Runinskrift på dörrbeslag förvarad inne på Jönköpings läns museum.

RAÄ-nr Jönköping 64:4, (L1973:3106), övrig kulturhistorisk lämning, plats med tradition. Dag Hammarskölds plats.
RAÄ-nr Jönköping 111:1, (L1973:2511), övrig kulturhistorisk lämning, minnesmärke.

RAÄ-nr Jönköping 31:3, (L1973:2715), övrig kulturhistorisk lämning, fyndplats för lösfynd av tunnackig yxa i sten.

RAÄ-nr Jönköping 31:2 (L1973:2326), övrig kulturhistorisk lämning, fyndplats för lösfynd av skafthålsyxa (båtyxa) funnen vid Kanalgatan.

RAÄ-nr Jönköping 31:3, (L1973:2715), övrig kulturhistorisk lämning, fyndplats för offerfynd. Folkvandringstida bronsbeslag till en eller två sadlar och ett silverbleck. Påträffades vid grävning för kloakledning i Kanalgatan.

RAÄ-nr Jönköping 65:1, (L1973:2071), övrig kulturhistorisk lämning, minnesmärke Carl von Feilitzen.

RAÄ-nr Jönköping 158:1, (L1973:3028), ingen antikvarisk bedömning, husgrund historisk tid. Uppgift om operahus.

RAÄ-nr Jönköping 152:1, (L1975:9607), ingen antikvarisk bedömning, husgrund historisk tid. Borttaget badhus från 1800-talet, Västra badhuset. Uppgift om.

RAÄ-nr Jönköping 183:1, (L1973:3081), övrig kulturhistorisk lämning, färdväg från 1600–1700-tal på Kålgården

RAÄ-nr Jönköping 132:1, (L1973:2787), övrig kulturhistorisk lämning, plats med tradition, fd Rackartorget.

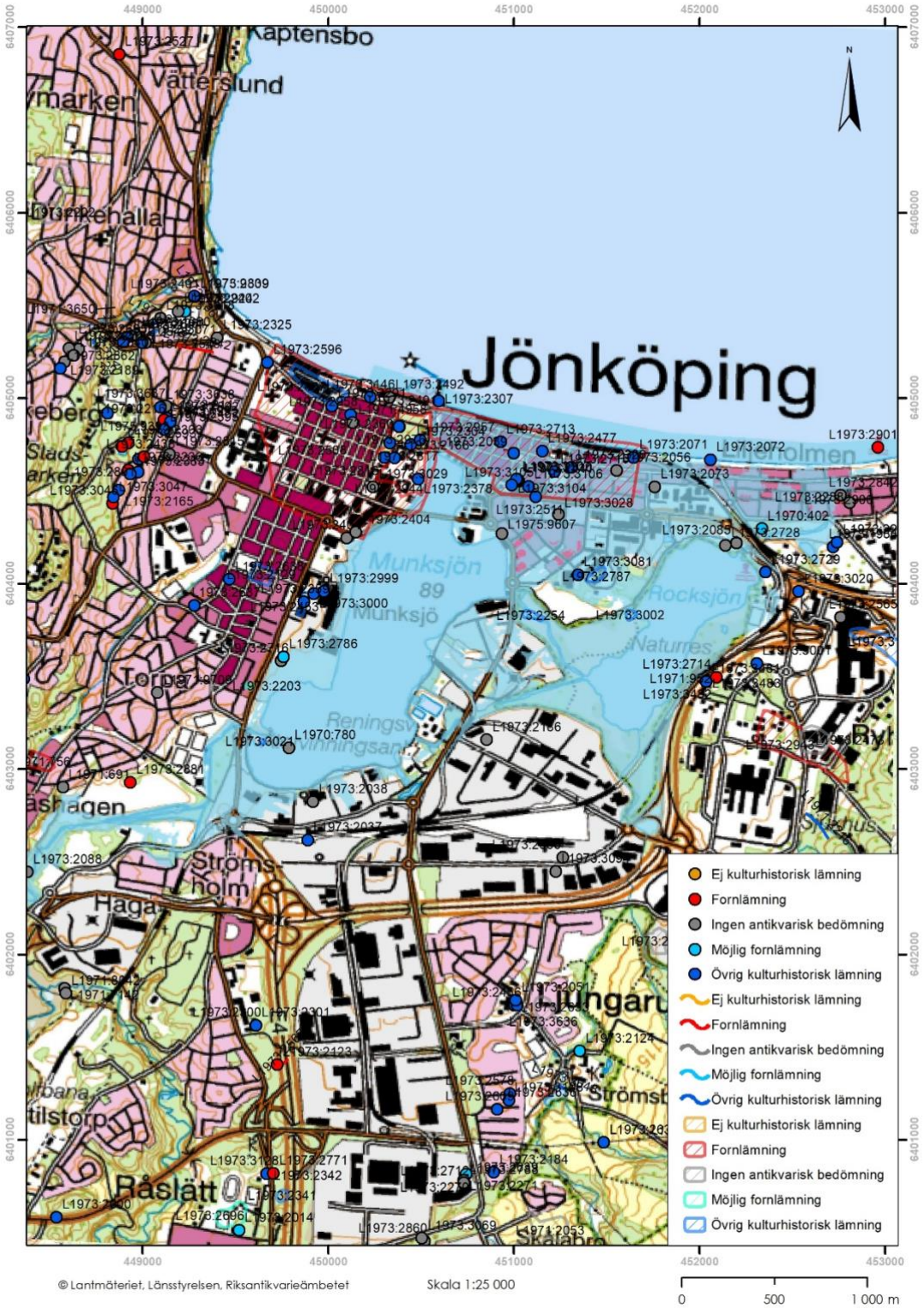
RAÄ-nr Jönköping 134:1, (L1973:3002), övrig kulturhistorisk lämning, plats med tradition, udde med namn, Kalmar.

RAÄ-nr Jönköping 131:1, (L1973:2254), övrig kulturhistorisk lämning, färdväg av typ kavelbro. Före detta övergångsställe av spänger mellan Rocksjön och Munksjön.

RAÄ-nr Jönköping 153:1, (L1973:2728), uppgift om husgrund, historisk tid. Plats för östra badhuset (1800-talet).

RAÄ-nr Jönköping 25:2, (L1973:2038), uppgift om husgrund historisk tid. Plats för badhus vid Munksjöns sydsydöstra strand.

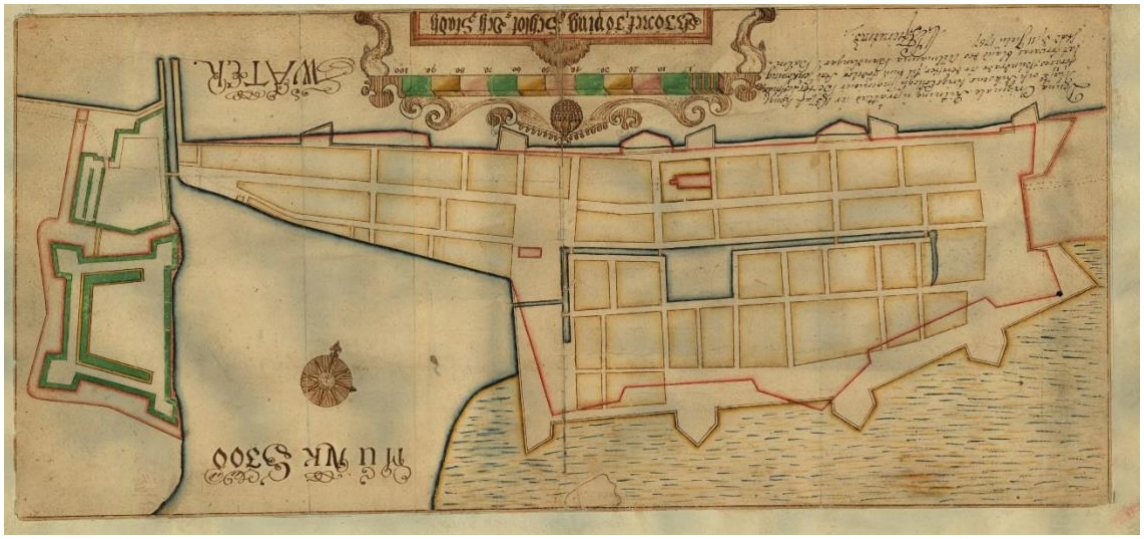
RAÄ-nr Jönköping 254, (L1970:780), uppgift om fångstanläggning övrig, fast fiske. Vid Jordbron och Tabergsåns utlopp i Munksjön bedrevs förr laxfiske med nät och lite längre uppströms i ån bedrevs fiske i fasta laxfisken. Uppgifter i Jönköpings läns Hushållningssällskaps handlingar från omkring år 1900.

Översikt av lämningar som hamnar i översvämningsområdet för det teoretiskt beräknade högsta flödet för Jönköping stad. Inom området finns kategorierna fornlämning, övrig kulturhistorisk lämning, möjlig fornlämning, och ingen antikvarisk bedömning (uppgift om tidigare lämning, numera borttagen).

Östra torget och Kanalgatan. Här fanns tidigare en kanal som sammanband Munksjön med en hamnbassäng. Vid Östra torget har arkeologiska undersökningar utförts av bebyggelse från 1500-talet och framåt, inklusive arbetskvarter. Liknande undersökningar har utförts på Jönköpings stad gamla stadslager som täcker upp en stor del av centrala Jönköping. Lagret ligger allt från några decimeter till några meter under dagens ytlager och utgör den största fornlämningen i staden.

Hector Loffmans nivelleringskarta från 1658. På kartan syns kanalen samt den hamnbassäng som låg där Östra Torget ligger idag.

Landskapet

Ett annat perspektiv av kulturmiljön är landskapsperspektivet., och hur landskapet kan tänkas påverkas i negativ bemärkelse i hur dess strukturer uppfattas av människan. De delar som finns inom riskområdet kan sägas bestå av ett *utpräglat stadslandskap* med givna strukturer såsom äldre gator, gårdar, torg och t ex vissa delar av sammanhållen äldre bebyggelse, t ex Smedjegatan och Östra Storgatan. I det perspektivet ingår även den tredimensionella uppfattningen som takhöjder, avgränsade ytor och rumsliga attribut. Landskapet utgår från människans uppfattning av sin omgivning, av både subjektiva och objektiva betraktelser av omgivningen. Stora delar av området utgörs av ett vattennära landskap av mer naturligt präglade strukturer som Munksjön, Rocksjön och sankare områden mellan sjöarna. Dessa kan sägas vara rester av ett äldre landskap som under förhistorisk tid bestått av ett atolliknande naturlandskap för jakt och fiske. Längs både Munksjön och Rocksjön finns vandringsleder som utgör en del av en viktig tillgång till det sjönära landskapet. Vätterns prägel nära inpå stadsbilden är speciell miljö/zon, med bebyggelse, strandpromenad, badstrand, järnvägsspår mm. Landskapsbilden är svår att förutsäga hur den påverkas av extrema höga flöden och om det blir permanenta eller tillfälliga förändringar.

Industriellt landskap

Runt Munksjön finns fortfarande rester av äldre verksamheter och industrier, som även kan kopplas till den äldre sjöfarten som trafikerade sjön via kanalen till Vättern. Idag är den farleden avstängd sedan långt tillbaka, varför det är extra viktigt att de kvarvarande strukturerna från den perioden får bibehållas som de är, t ex äldre strukturer och objekt vid västra Munksjöns kaj. Extrema flöden kan komma att påverka dessa strukturer negativt om de tar skada, således minskar vår förmåga att tolka den äldre industriella prägeln på Jönköpings stad vid Munksjön/Vättern. Delar av äldre industribebyggelse ingår fortfarande i Munksjö papperbruks industribebyggelse.

Munksjö Paper AB äldre bebyggelsestrukturer. Byggnaderna är utpekade som kulturhistoriskt värdefulla av Jönköpings kommun och ligger i ett område där det föreligger stor översvämningsrisk.

Runt Munksjön finns informationsskyltar om tidigare industrier och kulturhistoriska miljöer.

Oljebryggan på östra sidan av Munksjön, med vy mot sjöns västra sida med högskola och myndighetsbyggnader.

Parker/grönområden med kulturhistoriska värden

Inom riskområdet finne ett fåtal parker eller grönområden med kulturhistoriskt värde eller sammanhang.

Hovrättsparken, dvs den yta söder om Hovrättstorget som upptas mellan Göta Hovrätt och arkivbyggnaden söder om hovrätten.

Rådhusparken och Hamnparken berörs till ytterst marginella delar vid ett kraftig högt flöde, då de mest östra delarna närmast kanalen som förbinder Vättern med Munksjön. Parkerna innehåller statyer, fontäner, konstverk, byster, figuriner etc. med visst kulturhistoriskt värde. I övrigt kan mindre grönområden på t ex innergårdar i kvarter från 17–1800-talen av mer privat karaktär beröras i stadsdelen Öster i Jönköping.

Knektaparken f.d. Rocksjöparken och Liljeholmsparken norr om Rocksjön är viktiga samlingspunkter för rekreation och fritidsaktiviteter. De är tillkomna under 1900-talet.

Hovrättsparken på Öster, med en påtaglig kulturhistorisk prägel mellan ämbetsbyggnaderna Göta hovrätt och arkivbyggnaden.

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Det medeltida Jönköping uppfördes på den del av staden som idag benämns Väster. Då staden brann 1612 kom den att flyttas till östra sidan om det utlopp som förbinder lagunsjön Munksjön med Vättern. Den äldsta stående bebyggelsen härrör från 1600-talet och dess kärna återfinns kring Hovrättstorget och i dess närhet. En hel del trähusbebyggelse från 1700-talet finns bevarad längs Östra storgatan och Smedjegatan med anslutande tvärgator. Bevarandegraden är högst varierande, där en del byggnader präglas av 1800-talets panelarkitektur i lekfulla linoljefärger medan en del byggnader fått sina äldre dräkter ersatta av tämligen förvanskande beklädnader. Volymerna och de dolda konstruktionerna kan dock bära på byggnadshistorisk information av värde.

Frånsett några mindre atoller kommer ett högsta flöde medföra att i princip hela Öster läggs under vatten, det vill säga området från Hamnkanalen i väst till Liljeholmen i öst och i söder omfattande hela Kålgårdsområdet. Anläggningar med statliga anspråk i form av byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen och riksintresse för kulturmiljövården kommer att påverkas i stor omfattning.

Följande text ger framförallt en övergripande bild av de bebyggelsestrukturer som bär statliga anspråk såsom byggnadsminnen, statliga byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen och riksintressen för kulturmiljövården. I en senare del av projektet, och på konsultbasis, kommer en närmare inventering att utföras som då inte bara redogör för de statligt skyddade miljöerna utan även redovisar kulturmiljöer av kommunalt intresse samt övrig bebyggelse av kulturhistoriskt värde.

Kartan redovisar statliga anspråk i form av byggnadsminnen och ett kyrkligt kulturminne. Siffrorna anges inom parentes efter respektive objekt i löptexten.

Byggnadsminnen (enskilda och statliga)

Ett antal byggnadsminnen kommer påtagligt att påverkas vid ett högsta flöde. Vid Hovrättstorget ligger två välbevarade byggnader med anknytning till rättsväsendet - Göta Hovrätt och Gamla rådhuset, det förra med byggstart 1639, det andra invigt 1699. **Göta Hovrättsbyggnaden (1)** är Jönköpings äldsta stående byggnad och har kvar många av sina tidstypiska detaljer såsom trappan med dubbla lopp, sandstensportiken och de omsorgsfullt huggna sandstenskvadrarna med lisenkedjor i fasaden. Det valmade taket tillkom vid en ombyggnation på 1700-talet. Dessförinnan fanns ett säteritak av svensk modell och hade då vissa likheter med Riddarhuset i Stockholm varför byggnaden ibland tillskrivs Simon de la Vallée, som var en av arkitekterna bakom det omtalade adelspalatset.

Göta Hovrätt blev statligt byggnadsminne 1935 och är också länets allra första. I skyddsområdet ingår även Hovrättsparken med tillhörande arkivbyggnad.

Fotografi taget 1862 på Göta Hovrättsbyggnaden. Exteriören är i stort den samma idag. I förgrunden ses marknadsbodar på Hovrättstorget. Okänd fotograf, bild från boken Jönköpings stads framväxt, Gunnar Lindqvist 1979.

Göta Hovrätts domstolsbyggnad. Samtida bild.

Gamla rådhuset (2) placerar sig i Hovrättstorgets västra kant. Byggnaden är uppförd i tre våningar med vindsvåning under ”etappvalmat” mansardtak. Stommen är i gråsten och tegel som putsats och avfärgats i roströd kulör. Bottenplan är rusticerad i en nästintill naiv tappning med grovt artikulerade ritsar. Längs fasaderna sträcker sig ljust ockragula pilastrar, kulörsättningen går igen i bottenvåningens fönsteromfattningar, våningsband och takgesims. Mellan andra och tredje plan finns i fasad Jönköpings stadsvapen som avslöjar byggnadens myndighetsfunktion.

Gamla rådhuset. Fotografi från 1860-talet i samband med marknad på Hovrättstorget. Okänd fotograf, bild hämtad från Jönköpings stads framväxt, G. Lindqvist 1979.

Gamla rådhuset. Samtida bild. Byggnaden har genomgått föga utvändiga förändringar sedan föregående bild. I förgrunden ses fontänen av John Lundqvist.

Kvarteret **Dolken (3)**, strax sydöst om Hovrättstorget innehåller två bostadshus med byggnadsminnestatus. Dess fasader framträder framförallt mot Museigatan, och har där en detaljrik panelarkitektur som skvallrar om en tillkomsttid kring 1800-talets mitt. Mot innergården talar fasaderna ett enklare språk och är rödfärgade.

I innerstadens östra delar ligger **Bikten 1 (4)** som innehåller en väl sammanhållen bebyggelsestruktur tillkommen strax efter stadsbranden 1790. Den så kallade Klockaregården har fasad mot Östra Storgatan, Prästgränd och Norra Strandgatan och är således byggd kring en innergård. Utrymmena fördelas på två plan i full våningshöjd, och vindsutrymmen under tegellagt halvvalmat mansardtak. Gårdslängan utmed Prästgränd har sadeltak. Fasaderna mot gatunätet är uppbyggda i panelarkitektur som linoljemålats i ljusa grå kulörer. Mot innergården antar väggytorna enligt tradition en äldre karaktär med sin rödmålade locklistpanel.

Inom samma kvarter men på annan fastighet (**Bikten 10**) **(5)** disponeras byggnadsminnet – Millqvistska och Fries – Queckfeldrska gården, innehållande tre huskroppar. Mot väst finns ett bostadshus med butikverksamhet i bottenplan. Gatsidans fasad är klädd med liggande panel i ljusgul linoljefärg. Den östra byggningen har mot gatan ljust grå locklistpanel i kilsågat format. Empirefönstren är anpassade till byggnaden men av senare datum. Enligt äldre princip har gårdssidan ett enklare uttryck och är rödslammad.

Bebyggelsen inom Bikten 1 och 10 är uteslutande uppförd i trä. Stommarna är av liggtimmer, vilande på fältstenssocklar av varierande höjd. Även diverse nytto- och förrådsbyggnader ingår i byggnadsminnenas skyddsområden, en del senare ombyggda till bostäder.

På adress **Blixten 7 (6)** ligger det gamla länsresidenset. Residenset var tidigare administrativt centrum för landskansliet och inhyste landshövdingens bostad. Ursprungligen var det dock prosten Samuel Fredrik Wibohm som lät uppföra byggnaden som bostad åt sig själv, vilket kom till stånd å 1795. Byggnaden är uppförd i två fulla våningar under valmat sadeltak. En attikavåning finns inskjuten i takryggen. Nuvarande exteriör är ett resultat av den ombyggnation som genomfördes 1836 - 38.

Kyrkliga kulturminnen

Ett stenkast från Hovrättstorget, i nordöstlig riktning ligger **Kristine kyrka (7)** från 1600-talet, tillskriven slottsbyggmästare Hans Fleming, senare ombyggd efter brand. Kyrkan är en treskeppig salskyrka med sandstensklädd fasad genombruten av lansettfönster. Enligt sedvanlig ordning är ett torn placerat i väst medan koret är i öst. Dess tomt rymmer ytterligare en 1600-talsbyggnad, ritad av Erik Dahlberg och ursprungligen uppförd för skolverksamhet. Byggnaden har slätputsade fasader avfärgade i ockra och grått med pilastrar och korsspröjsade fönster. E Dahlberg var en flitigt anlitad arkitekt i Jönköping, och står förutom ovannämnda bakom ritningarna till tidigare nämnda gamla rådhus, Slottskapellet på Väster, samt slutfasen i byggandet av Kristinekyrkan. Enligt översvämningskarteringen skonas Kristine kyrka från att ställas under vatten vid ett högsta flöde. Vattenlinjen ligger dock så pass nära att en påverkan är högst trolig.

Avseende påverkan på kyrkliga kulturminnen så kommer strandlinjen vid ett högsta flöde gå strax intill Kristine kyrka, samt i ytterkant på Östra kyrkogårdens norra del. Kyrkotomten till Kristine kyrka översvämmas delvis. Östra kapellet är den byggnad på Östra kyrkogården som kan anses ha ett högre kulturhistoriskt värden. Kapellet ligger så pass högt i landskapet att någon direkt påverkan knappas kan komma i fråga.

De kyrkliga kulturminnena väster om Hamnkanalen påverkas inte i direkt mening vid ett översvämningsläge.

Riksintressen för kulturmiljövården

Den förindustriella trähusbebyggelsen på öster ingår i uttrycket för riksintresse nr 69, Jönköping. Man har länge varit medveten om Jönköpings känsliga läge i förhållande till vattnet. Vid byggandet av de borgar- och ämbetsmannahus som delvis finns bevarade utmed Östra storgatan tog man höjd för vattnets nyckfullhet. Första plan anlades en bra bit över marknivå och trapporna gjordes höga (*Jönköping Stadens Framväxt, s. 78, G. Lindqvist 1979*). Samma tanke tycks legat bakom anläggandet av Göta Hovrätt, med dess monumentala trappa och höga källarplan. En succesiv höjning av gatunivåerna, i en förmodad kombination med sänkta golvnivåer, har medfört att nivåerna mellan inne och ute minskat betydande.

Jönköping har tidigare i historien utsatts för översvämningar, vilket kan bekräftas i skriftliga källor.

Bilden visar Hovrättstorget och Rådhuset. Lägg märke till de höga entrétrapporna utmed Östra Storgatan. Beskuren litografi av E F Martin, 1837.

Trähusbebyggelsen utgörs framförallt av tvåvåningsbyggnader med butik eller kontor i bottenplan och bostäder på andra plan, anlagda enligt renässansens rutnätsplan, ett kvardröjande medeltida stadsplanemönster kan dock utläsas utmed Smedjegatan. Även 1 och ½ plansbebyggelse finns representerad och en del inhyser bostad även på första plan. Den kulturhistoriskt intressanta bebyggelsen utgörs först och främst av äldre handelsgårdar och före detta ämbetsmannabostäder. Karaktäristiskt är även innegårdarna som i många fall har bevarat äldre strukturer som gårdshus, kullerstensytor, fruktträd, medvetet gestaltad vegetation mm.

Rödslammade fasader som omsluter en kullerstenbelagd innegård. Del av riksintresset, och i detta fall även byggnadsminne (Bikten 4).

En relativt stor del av de 1700-talsbyggnader som finns kvar har bevarat sina ursprungliga volymer. Vad som också förekommer tämligen frekvent är de halvvalmade taken enligt tidens ideal, ofta belagda med lertegel. På några enstaka byggnader finns skiffertak.

Ulfsparregården inom kvarteret **Bohus 11** är ett fint exempel på en äldre stadsgårdsstruktur och representant för riksintresset. Här disponeras en rad uthuslängor och bostadshus kring en lummig innergård. En del byggnader är sekundärt placerade och av hög ålder, med omväxlande panelade- och rödslammade timmerfasader.

Innergård i full grönska på Ulfsparregården som är del av riksintresset. Den vänstra byggnaden har tjänat som prästbostad.

Fotografi från Ulfsparregården, 1890-tal. Okänd fotograf.

Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen är i huvudsak placerad utmed Östra Storgatan och Smedjegatan, med instick på anslutande tvärgator och tillhörande inre gårdsbebyggelse. Grundkonstruktionerna i den förindustriella bebyggelsen torde uteslutande bestå av natursten, undantag kan förekomma där grundmurar ersatts av dito i betong. I detta arbete har det inte varit möjligt att inventera omfattningen av eventuella källarplan.

Karta över riksintresset Jönköpings stad. Den geografiska avgränsningen är under justering då riksintresset kommer att revideras.

Övrig kulturhistoriskt intressant bebyggelse

Förutom byggnader upptagna som byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen eller objekt som är del av uttrycket för riksintresset Jönköpings stad finns ett antal kulturhistoriskt intressanta objekt. Några har även kommunala skydd. Den kulturhistoriska utredningen för Östra Centrum, Kålgården och Liljeholmen är en bra utgångspunkt för att få en överblickande identifiering av objekten. I detta sammanhang bör framförallt ett antal miljöer och objekt nämnas:

- Den äldre bebyggelsen på Kålgårdsområdet, kv **Draken, Drömmen och Delfinen**. På **Egendomen** ligger ett särskilt intressant objekt – Aspholmen, en 1700-talsbyggnad i två huskroppar som tidigare tjänat som värdshus. Området runt omkring har genomgått stora förändringar de senaste åren.
- De enkelt uppförda båtskjulen vid Munksjöns östra kant, delvis inom kvarteret Örnungen samt strax där utanför.
- Södra Munsjöområdet är i skrivande stund under förvandling och en omfattande rivning har genomförts. Spridda skurar av ombyggda industrier finns, de flesta med ringa kulturhistoriskt värde. Några byggnader har dock värden som är värda att beakta.

- Bebyggelsestrukturer tillhörande Munksjö pappersbruk. Placerade på västra sidan av Munksjön.
- Jönköpings läns museum. Museibyggnad med bland annat vidbyggd del ritad av Carl Nyrén.

Den äldre delen av Kålgårdsområdet, vilken ger en återblick till byggnadsskicket kring år 1900. Här kv. Drömmen fotograferat från Fortunagatan.

Lekfulla fasader men med sparsamma dekorationer. Här en byggnad med tornhus inom gamla Kålgårdsområdet.

Båtskjulen vid Munksjöns östra strand.

Munksjö Paper AB sett från östra sidan av Munksjön. Här syns tydligt hur pass nära fabriksområdet ligger vattenytan och risken är stor att området blir översvämmat vid extremt höga flöden.

Referenser

Bebyggelseregistret

Förordningen om översvämningsrisker, SFS 2009:956

GIS-skikt frikyrkor (LstF Frikyrkor)

GIS-skikt industriminnesregistret för Jönköpings län (LstF Industrimiljö)

GIS-skikt för översvämningsnivåer

Kulturmiljöregistret (Fornsök)

Lantmäteriet, Historiska kartor

Lindqvist G. 1979, Jönköpings stads framväxt

Länsstyrelsens arkiv

Länsstyrelsens plan för hantering av översvämningsrisker i Jönköping, Länsstyrelsen meddelande 2016:01

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) föreskrifter om riskhanteringsplaner, MSBFS 2013:1

Riksantikvarieämbetet, 2013, Riksintressen för kulturmiljövården – Jönköpings län (F)